

אתר מתקופת הברזל ביישוב נוקדים

יובל פלג

יחידת קמ"ט ארכאולוגיה ביהודה ושומרון

מחקרי יהודה ושומרון כרך יג – תשס"ד
דעת – אתר לימודי יהדות ורוח

מבוא

האתר נמצא על-גבי שלוחה מתונה, המשתפלת מצפון לדרום (מפה 1), מצפון לנחל תקוע ברום של 600 מ' מעל פני-הים (ני"צ 17330/11725). המקום התגלה במהלך סקר שנערך על-ידי המחבר בעקבות בקשה להרחבת היישוב נוקדים¹. בחודשים אוקטובר ונובמבר 1998 ובינואר 1999 נערכה חפירת הצלה במקום.² באתר (שטחו כ-2.5 דונמים), ששרידיו העיקריים הם מתקופת הברזל ב, נמצאו ארבעה מבנים, בור מים (המשמש גם כיום) ומערה. בחלק מהשרידים נעשה שימוש גם במאה הראשונה לפנה"ס.

האתר

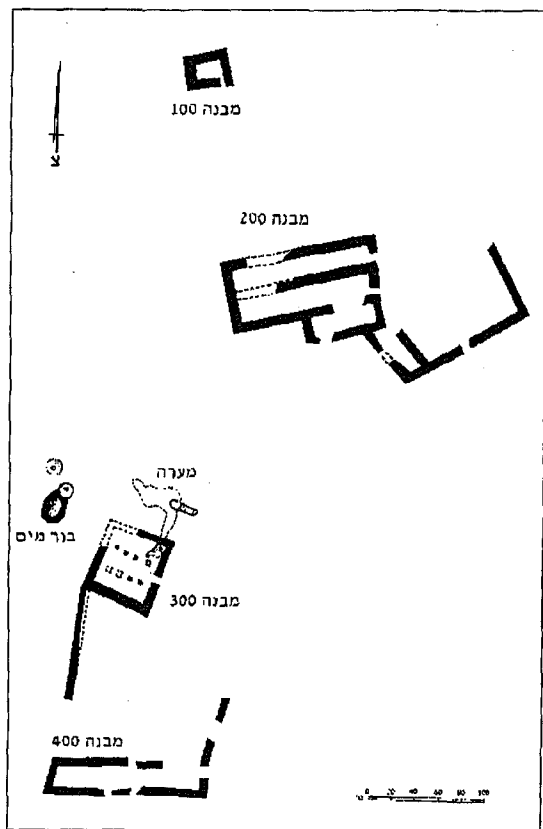
קודם לתחילת החפירה באתר ניתן היה להבחין בחלק מראשי הקירות של המבנים ובבור המים. החפירה כללה בעיקר פינוי של מפולות אבנים והסרה של מילוי אדמה ואבנים קטנות שמתחתן, עד לגובה של מפלס הרצפות. נערכו חפירות בכל ארבעת המבנים שבאתר. בחפירה נחשפו במלואם שני מבנים (מבנים 100 ו-300), ואילו שני המבנים האחרים (מבנים 200 ו-400) והמערה שמצפון למבנה 300, נחפרו חלקית בלבד (איור 1).

מבנה 100

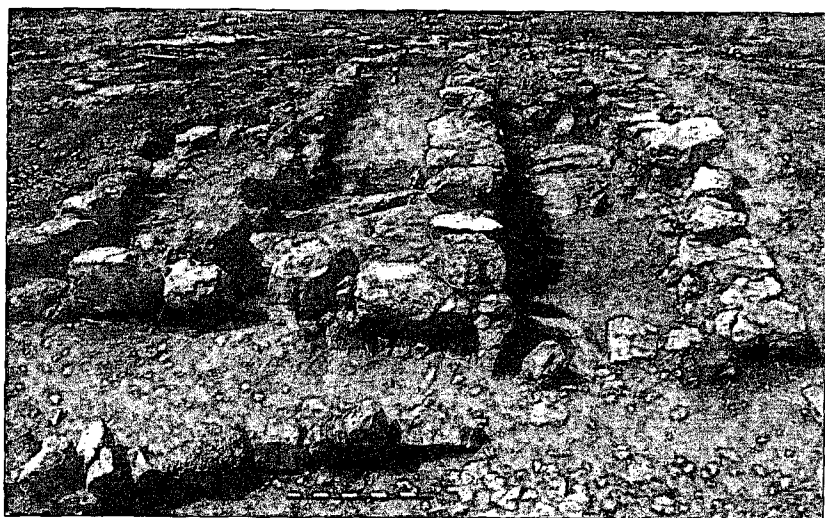
זהו מבנה קטן, הצפוני במכלול המבנים שנתגלו באתר (1.65 X 2.50 מ'). קירות המבנה בנויים פן אחד של אבני גוויל גדולות (0.8 X 0.5 מ' הגדולות שבהן), שהשתמרו לגובה של עד שלושה נדבכים. פתח הכניסה היה כנראה בקיר הדרומי סמוך לפינה הדרומית-מזרחית, ורוחבו 0.45 מ'. כל הקירות נבנו על הסלע הטבעי, שהיווה גם את רצפת המבנה. הממצאים במבנה זה כללו שברי פכים וקנקנים (המתוארכים לתקופת הברזל), שבר גוף של פכית שחורה וחרוז מרובע עשוי אבן.

1. את האזור הזה סקר בעבר יי' הירשפלד במסגרת סקר מפת הרודיון (הירשפלד, תשמ"ה), אך האתר לא זוהה ולכן לא תועד בסקר זה.

2. החפירה (רשיון יו"ש 817) נוהלה מטעם קמ"ט לארכאולוגיה ביהודה ושומרון, על-ידי כותב שורות אלו, בהשתתפות אי שרון. סייעו: מי קהאן ופי פורטנוב (שרטוט), אי רובאין (ציור חרסים) ושי עממי (צלום). אי איזנשטט סייעה בעיבוד כלי החרס וג' ביכובסקי באיהוי המטבעות.

איור 1: תכנית כללית של האתר

איור 2: מבט כללי ממזרח, מבנה 200

בחלק המערבי של המבנה נמצאו שלושה חדרים מקבילים, שניים ארוכים, שאליהם הוצמד מדרום חדר נוסף קטן יותר. קירות מבנה זה עשויים אבני גויל גדולות, שהשתמרו לגובה של עד חמישה נדבכים. הכניסה אל שני החדרים הארוכים הייתה דרך פתחים בקיר המזרחי, ואילו אל החדר הדרומי נכנסו דרך פתח כפול (שבמרכזו עמוד), שהוביל מהחדר המרכזי. בפינה הצפונית-מזרחית של החדר המרכזי מצוי מתקן מלבני שגודלו $2.3 \times 1.1-0.7$ מ'. מתקן זה תחום על-ידי טור אבני גויל קטנות, שהונחו על-גבי משטח הסלע, ורצפתו גבוהה בכ-30 ס"מ מעל רצפת החדר. בחפירה נמצאו בשכבה העליונה מספר שברי חרסים המתוארכים למאה הראשונה לפנה"ס, ואילו על-גבי הרצפות נמצאו שברי חרסים מתקופת הברזל ב.

אל שלושת החדרים המערביים נוסף בשלב מאוחר יותר אגף הכולל יחידה רבועה, ככל הנראה, חצר שגודלה הכללי (המשוער) הוא 7.40×11.60 מ'. אגף זה נבנה באוריינטציה שונה מהחדרים המערביים. לאחר בניית קירותיה החיצוניים של החצר, נוסף בחלקה הדרומי-מערבי קיר, שיצר חדר מלבני קטן. החדר נחפר במלואו, ואילו בחצר נחשפו הקירות התוחמים, ובמרכזו בוצעה חפירת בדיקה (3.0×2.5 מ'). במקביל לקיר הדרומי-מערבי של החצר, ובמרחק 1.5 מ' ממנו, נבנה קיר נוסף, שיצר חדר בקצה הדרומי-מערבי של החצר. אל חדר צר ומוארך זה (1.45×4.50 מ'), הוביל פתח מכיוון צפון-מערב. בחדר זה ובחצר נמצאו שברי חרסים מתקופת הברזל וכן פרוטת ברונזה מימי אלכסנדר ינאי.

מבנים 300 ו-400

כ-20 מ' מדרום למבנה 200, נחשף מכלול המורכב משני מבנים ומערה. המבנה הצפוני (מבנה 300) הוא רבוע, בעל שלושה מרחבים, ומדרום לו נמצאים שרידי מבנה נוסף (מבנה 400) שממנו נחשף חדר אחד מוארך וחלקי קירות נוספים. בפינה הצפונית-מזרחית של מבנה 300 נתגלה אחד הפתחים, המובילים אל המערה הנמצאת מצפון לו. על-סמך הממצאים שהתגלו, ניתן לקבוע, כי שני המבנים נבנו בתקופת הברזל ב. על-פני השטח נמצאו מספר שברי כלי חרס מהמאה הראשונה לפנה"ס.

מבנה 300 הוא מבנה רבוע (6.30×6.55 מ'), המחולק לשלושה מרחבים על-ידי שתי שורות מונוליתים (איור 3). המבנה שהשתמר היטב, למעט פינתו הצפונית, נחפר במלואו. כל הקירות בנויים על הסלע הטבעי. במרכז הקיר הדרומי-מזרחי קבוע פתח הכניסה אל המבנה. רוחב הפתח 72 ס"מ ובצדו השמאלי, סמוך לחלק החיצוני של הקיר, חצובה פותה באבן הסף. בשורת המונוליתים הצפונית השתמרו כל ארבעת המונוליתים, ואילו בשורה הדרומית השתמרו שני המונוליתים המזרחיים באתרם, ומונולית נוסף (המערבי בשורה), נפול, נמצא סמוך למקומו המקורי. גובה המונולית המערבי בשורה הצפונית הוא 90 ס"מ, גובהו של המזרחי 1.40 מ', ואילו גודלם אחיד למדי (35×40 ס"מ). הבדל הגבהים בין האבנים נוצר כתוצאה מפני הסלע בפנים המבנה, המשתפלים ממערב למזרח, ומרצון הבונים ליצור גובה אחיד לקירוי המבנה. שורות מונוליתים אלו מחלקות את המבנה לשלושה מרחבים: צפוני (1.65×4.9 מ'), מרכזי (1.35×4.90 מ') ודרומי (1.4×4.9 מ'). בחפירה התגלו שברי כלי חרס מתקופת הברזל, הכוללים קערות, סיר בישול ופעור. נר שהתגלה על-גבי משטח הסלע בחלל המרכזי של המבנה, מתוארך ככל הנראה לתקופה הפרסית. שברי כלי חרס מתקופת הברזל נמצאו גם מחוץ למבנה, צמוד לקירות.

בתוך המבנה, סמוך לפינה הצפונית-מזרחית, התגלתה אחת הכניסות אל המערה הנמצאת מצפון למבנה. נראה כי במקורה הייתה זו מערה טבעית, שהוכשרה על-ידי

איור 3: מבנה 300, מבט כללי ממזרח. מאחוריו ניתן להבחין בבור המים

חציבות לשימוש תושבי המקום. אל חלל המערה הובילו שני פתחים: האחד מדרום מתוך המבנה, והשני ממזרח, מצפון-מזרח למבנה. ייתכן שהיה פתח נוסף מצפון למבנה, אלא שזה נחשף רק בחלקו. רוחב פתח הכניסה מתוך המבנה 92 ס"מ וגובהו 1.71 מ'. הכניסה המזרחית אל המערה היא כניסה מוארכת וצרה, שרוחבה 50–91 ס"מ ובה חמש מדרגות היורדות ממזרח למערב. חלל המערה היה במקורו חלל טבעי, ובחלק מדופנותיו ניכרות חציבות בסלע, ככל הנראה על-מנת להתקינו לשימוש התושבים. מתארו לא רגולרי (3.30 X 1.60 מ') וגובהו עד 2.05 מ'. בדופן הצפוני ובדופן הדרומי של החלל המרכזי במערה, נראים שרידי קירות של אבני גוויל גדולות (עד 75 ס"מ), שהשתמרו לגובה של עד 4 נדבכים. שרידי טיח שנמצאו בחלק התחתון של הקירות מלמדים, כי הקירות היו מטויחים. במרכז המסדרון נראים שרידי קירוי, שהיה עשוי לוחות אבן, שמהם השתמרו שני לוחות שגודלם 90 X 70 ס"מ. דומה כי תושבי המקום ויתרו על חלק מהחלל הטבעי של המערה, והקטינו אותו על-ידי בניית קירות אלו והנחת לוחות קירוי מעליהם. ייתכן כי הסיבה לכך היא טיב הסלע הירוד והחשש מהתמוטטות המערה. במערה נמצאו שברי כל חרס מתקופת הברזל.

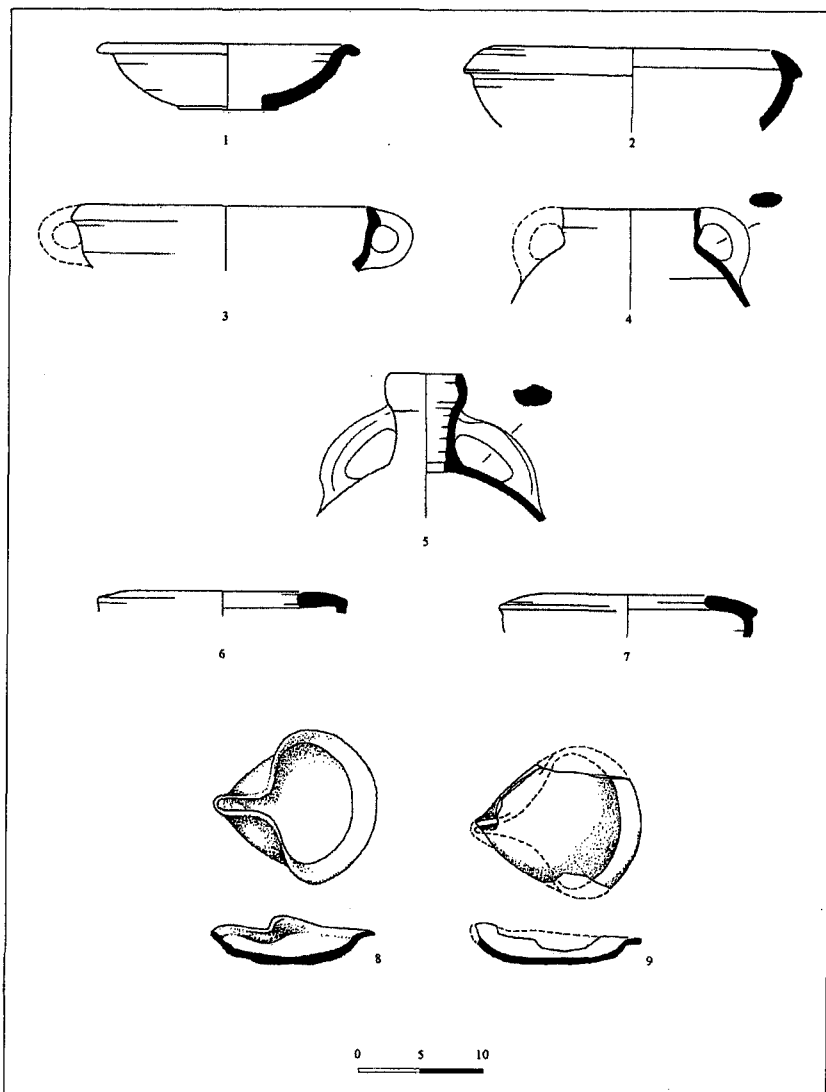
מבנה 400 הוא הדרומי ביותר באתר, שרידיו דלים ורק חלקו הדרומי נחפר במלואו. המבנה נבנה במורד השלוחה, כ-6 מ' מדרום למבנה 300, ובמקור היו אלה שני מבנים נפרדים. רוחב המבנה 14.00 מ' (מזרח-מערב), אורכו המשוער מצפון לדרום 11.50 מ', וכל קירותיו נבנו על-גבי הסלע הטבעי. בחלקו הדרומי של המבנה נחשף חדר מוארך (13.0 X 2.1 מ'). חלקו הצפוני של המבנה השתמר בצורה מקוטעת. בחפירות שנעשו במבנה, נמצאו שברי חרסים מתקופת הברזל ב. מהפינה הצפונית-מערבית המשוערת של המבנה נבנה קיר, המחבר בינו ובין הפינה המערבית של מבנה 300. קיר זה, בנוי אבני גוויל גדולות, רוחבו 50 ס"מ, והוא השתמר לגובה נדבך אחד ונבנה על גבי מילוי אדמה בעובי של 25 ס"מ מעל סלע האם.

מצפון-מערב למבנה 300, במרחק של כ-5 מ', נמצא בור מים, שמשמשים בו גם כיום. יש לשער כי בור מים זה קדום, ושימש את תושבי המקום בעת שנבנה האתר, ואולי אף

נחצב על-ידים. מעל פתח הבור מונחת חוליית אבן, ומדרום-מערב לו נמצא בור שיקוע מוקף אבני גוויל. סמוך לבור התגלו שרידים של שתי שקתות חצובות.

הממצא

הממצא שהתגלה בחפירה כולל שברי חרסים, שני מטבעות, טבעת ברונזה ושני חרוזים. **א. כלי החרס.** באתר התגלו רק שברי כלי חרס, ולמעט שני הנרות שהתגלו, האחד במבנה 200 והשני במבנה 300, לא ניתן היה לרפא אף אחד מהכלים (איור 4). רובם של כלי

איור 4: שברי כלי חרס אופייניים מתקופת הברזל שהתגלו בחפירה

החריס מתוארכים לתקופת הברזל – המאות השמינית והשביעית לפנה"ס. הכלים שהתגלו מייצגים כלי יום-יום, וביניהם בולט האחוז הגבוה של הקערות. את הממצא מתקופת הברזל ניתן להקביל לממצאים שהתגלו בעין-גדי (שכבה V; Mazar et al., 1966; II), בלכיש (שכבה II; Tufnell, 1953 & Aharoni, 1975), בבאר-שבע (שכבה II; Aharoni, 1973) ובתל עירא (שכבה VII; Beit-Arieh, 1999). ייתכן שיש ליחס שתי קערות ונר, שהתגלו במכלול, לתקופה הפרסית. שברים בודדים של כלי חרס שהתגלו בחפירה, בעיקר במבנה 200 ועל-פני השטח באזור מבנים 300 ו-400, מתוארכים לסוף התקופה ההלניסטית ולתחילת התקופה הרומית הקדומה (המאה הראשונה לפנה"ס). מקבילות לממצא זה התגלו ביריחו (בר-נתן, 1987) ובהרודיון (Loffreda, 1996).

ב. תכשיטים ומטבעות. במבנה הצפוני באתר (מבנה 100) נמצא חרוז מרובע עשוי אבן. חרוז זה, שגודל כל צלע שלו 6 X 6 מ"מ, מעוטר בארבע מצלעותיו בהריתות בצורת כוכבית, ודומה כי יש לתארוך לתקופת הברזל על-סמך צורתו.³ במבנה 200 נמצאו חרוז קטן עשוי זכוכית (6 מ"מ אורכו), טבעת ברונזה שקוטרה 1.9 ס"מ עשויה רצועת מתכת מגולגלת, שרוחבה 0.5 ס"מ ללא עיטורים, וכן שני מטבעות: פרוטת ברונזה מימיו של אלכסנדר ינאי, ומטבע נוסף המתוארך למחצית השנייה של המאה הרביעית לספירה.

סיכום

האתר שהתגלה ביישוב נוקדים נבנה במאה השמינית לפנה"ס, ושימש ככל הנראה כחוזה חקלאית שהייתה מורכבת מארבעה מבנים. נראה כי מבנה 200 שימש כבית המגורים, מבנה 300 שימש כאורווה, והמערה שימשה כמחסן למוצרים חקלאיים. ייתכן שהחדר המוארך של מבנה 400 שימש אף הוא כמחסן או כבית מגורים נוסף, אך הדבר אינו ברור. מבנה 100 הוא מבנה קטן, וייתכן ששימש כשומרה. בור המים שבאתר נחצב, כך נדמה, באותה תקופה, והוא שימש את תושבי המקום ומשמש את רועי הסביבה עד ימינו. המקום ניטש בשלהי תקופת הברזל, אולי במהלך הכיבוש הבבלי וחורבן ממלכת יהודה. על-סמך מספר שברי כלי חרס ניתן לשער, כי הייתה נוכחות במקום גם בתקופה הפרסית (אולי אחד האתרים שכוכבי הציע לזהותם עם יישובי דלת העם, אשר נבזזו ונחרבו הותיר בהם כורמים ויוגבים – ירמיהו לט"ז; כוכבי, תשל"ב, 23). מכל מקום, ברור כי באתר הייתה נוכחות מחודשת במאה הראשונה לפנה"ס, וייתכן שהדבר אירע בימי הורדוס, בזמן בניית הרודיון הסמוכה. בתקופה זו השתמשו התושבים בחדרים השונים של מבנה 200. לא נמצאו ממצאים המעידים על התיישבות במקום לאחר המאה הראשונה לפנה"ס, ונראה כי השימוש במבנים היה לזמן קצר בלבד.

בסקר מפת הרודיון שנערך על-ידי י" הירשפלד (תשמ"ה) נמצאו באזור זה רק חמישה אתרים מתקופת הברזל. האתר בנוקדים מצטרף למספר אתרים מתקופה זו, הידועים מסקרים וחפירות באזור. דומה כי עם ההתקדמות במחקר, גדל מספרם של היישובים המתגלים מתקופת הברזל ב. האתר החשוב והגדול ביותר הוא תל תקוע, הנמצא כ-3.5 ק"מ מזרוע-מערב לאתר בנוקדים, והיה ככל הנראה המרכז היישובי של חבל ארץ זה באותה התקופה (כוכבי, תשל"ב, 47, אתר מסי 62, הירשפלד, תשמ"ה, אתר מסי 37). אתר חשוב נוסף הוא חירבת בד פלוח, הנמצאת כ-3 ק"מ מצפון-מערב לאתר ומזוהה עם נטופה

3. אני מודה לאמיר גולני על העזרה בהגדרת החרוזים שהתגלו בחפירה.

(כוכבי, תשל"ב, 44 אתר מס' 49 ושם. עמ' 28 לעניין הזיהוי עם נטופה; הירשפלד, תשמ"ה, אתר מס' 2). אתרים נוספים שבהם נמצאו ממצאים מתקופה זו הם חירבת בית תעמיר, הנמצאת כ-3 ק"מ מצפון-מערב, וחירבת אום א-טלע הנמצאת על כיפה, כ-5 ק"מ מצפון לאתר בנוקדים.⁴

הירשפלד ציין: "נראה אפוא, שההתיישבות הישראלית במדבר תקוע כמו במדבר יהודה כולו, התחילה בסוף תקופת המלוכה, במהלך המאה השביעית לפנה"ס" (הירשפלד, תשמ"ה, 10). לאור הממצאים שהתגלו עתה יש לבחון מחדש קביעה זו. האתר שנחפר עתה נוסד כבר במאה השמינית לפנה"ס, ושימש את תושבי המקום, שייתכן כי התפרנסו מגידול צאן, בדומה לתושבי האזור כיום.

רשימת מקורות

הירשפלד י', תשמ"ה;
סקר ארכיאולוגי של ישראל מפת הרודיון (הר הורדוס) (108/2), ירושלים.
 כוכבי מ', תשל"ב;
 "הסקר בארץ יהודה", בתוך: כוכבי מ' (עורך), **יהודה שומרון וגולן – סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח**, ירושלים, עמ' 89–19.

Aharoni Y., 1973;
Beer-Sheba I – Excavations at Tel Beer-Sheba, Tel Aviv.
 Aharoni Y., 1975;
Investigations at Lachish (Lachish V), Tel Aviv.
 Bar-Natham R., 2002;
The Pottery, The Hashmonean and Herodian Palaces at Jericho, vol. III, Jerusalem.
 Beit-Arieh I., 1999;
Tel 'Ira – a Stronghold in the Biblical Negev, Jerusalem.
 Loffreda S., 1996;
La Ceramica di Macherante e dell Herodion, Jerusalem.
 Mazar B., Dothan T. & Donayevsky I., 1966;
 "En-Gedi - The First and Second Seasons of Excavations 1961–1962", *'Atiqot*, 5.
 Tufnell O., 1953;
Lachish III, The Iron Age I-II, London.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

4. מידע מפורט על אתרים אלו נמצא בארכיון קמ"ט ארכאולוגיה ביהודה ושומרון.